

NOTES DE BIBLIOGRAFIA I CRONOLOGIA LULLIANES

I

EL LIBRE DE PLASENT VISIO

Durant anys ara s'ha passejat pels catàlegs lul·lians una obra perduda anomenada *Libre de plasent visió*, que, a força de repeticions, corre el perill de cobrar realitat. Però si examinam l'evidència, trobarem que abans de principis del nostre segle, només hi ha quatre referències a aquesta obra.

La primera, i l'única de tota l'edat mitjana, és del mateix Ramon Llull, al *Libre de meravelles*, VIII, cap. 57.¹ A l'edició de Galmés ocupa gairebé quatre planes, i el lector objectiu hauria d'admetre, em sembla, que és molt poc característica de les famoses autocrites de Llull. Normalment, si s'entén (cosa que mai no fa com aquí) parlant d'una obra pròpia, és únicament per exposar la seva utilitat. Donar-se una descripció detallada hauria estat una empresa remarcablement ociosa, però és exactament lo que fa aquí. A més a més, el que ens descriu és un llibre constituït gairebé totalment per miniatures (i no figures lul·lianes), i això a centenars, representant tot el món

1. ENC III, 71-5; OE I, 405-6.

sobrenatural, natural, bíblic, històric, etc., etc. Cosa més poc lul·liana seria difícil d'imaginar.²

Les dues pròximes cites són del segle XVI. Un és de Joan Bonllabi a la introducció de la seva edició de *Blaquerna*.³ Diu: "Si vesen lo *Libre de placita visione*, sobre de la sagrada scriptura, tot storiati; qual es a mil maravelles", que podria fer referència a un llibre que ell hagués vist, però molt més em sembla una frase feta sobra la cita del *Libre de meravelles*, el títol del qual fins i tot troba manera d'introduir en la seva cita.

L'altra cita del segle XVI es troba a una llista d'obres alquímiques pseudo-lul·lianes al Ms. Barb. lat. 273 del Vaticà,⁴ que constitueix una peça d'evidència més misteriosa que decisiva.

La quarta cita és de finals del XVIII, del P. Pasqual.⁵ Allà diu clarament que ho ha tret del *Fèlix*, i nosaltres l'hauriem de prendre *cum eodem grano salis* que les altres tantes cites de *Blaquerna* i *Fèlix* que ell prenia com a passatges autobiogràfics.

Ara bé, resalta el fet que un llibre d'una bellesa tan espectacular com ens ho descriu Ramon Llull, només fos citat aqueixes quatre vegades durant sis segles, i sobretot durant l'època de la gran fama internacional de l'autor. No apareix, per exemple, a cap dels nombrosos catàlegs lul·lians des de le Myésier fins a Littré. I si realment existia en temps de Bonllabi, ¿com és que fou ell l'únic en ressenyar un manuscrit tan esplèndidament miniat? Tot indueix a pensar que tots han begut a la mateixa font del *Fèlix*.

De la mateixa font (sinó de Bonllabi o Pasqual) han begut també les nombroses cites del nostre temps, que comencen amb la reedició del *Libre de meravelles* a finals del segle passat i principis d'aquest segle per Geroni Rosselló.⁶ D'allà passen a les obres de Marius An-

2. Lo que transparenta en aqueixa descripció, em sembla, és un esforç un tan ingenu de fer-nos creure en la realitat (fictícia, naturalment) de tal llibre. Fins i tot empra la mateixa tècnica que s'usava a principis de la novel·listica romàntica (Balzac, Scot): més detallada la descripció, més real pareixerà.

3. València, 1521 (RD 76), Espístola proemial.

4. Vegeu Pérez Martínez, *Los fondos lulianos existentes en las bibliotecas de Roma*, Roma, 1961, p. 86, N° 82.

5. *Vindiciae Lullianae*, Tom. I, Avinyó 1778, pp. 174-5.

6. A la *Biblioteca Catalana*, Barcelona, 1872-1904, I, 316-9 i a *Obras de Ramon Llull*, IV, 1903, 52-5 respectivament.

dré,⁷ Rubió i Lluch,⁸ Avinyò⁹ i Allison Peers,¹⁰ i d'aqueixes obres als catàlegs de Logpré,¹¹ Glorieux,¹² el mateix Avinyò,¹³ Carreras i Artau¹⁴ i Platzek,¹⁵ i finalment a les noves edicions del mateix *Libre de meravelles*.¹⁶ Però em pareix que ha arribat el moment de remuntar totes aquestes cites, arribar a les fonts, i veure la improbabilitat de que l'obra descrita al *Felix* sigui una obra perduda de Ramon Llull. Més versemblant em sembla la hipòtesi que sigui una obra fictícia, idealitzada, presentada al lector com a cosa que seria molt valuosa i instructiva - si s'arribàs a fer.

7. *Le Bienheureux Raymond Lulle (1232-1315)*, Paris, 1900, pp. 127-8.

8. *Sumari d'unes lliçons en els Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona, 1911, p. 30.

9. *El terciari franciscà Beat Ramon Llull. Sa vida y la història contemporànea*. Igualada, 1912, p. 281.

10. *Ramon Lull. A Biography*, Londres, 1929, pp. 205 i 215 n. 1.

11. *Dictionnaire de Théologie Chatolique* IX, 1, Paris 1926, col. 1109.

12. *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIII siècle*, Vol. II, Paris 1933, p. 152, ao.

13. *Les obres autèntiques del Beat Ramon Llull*, Barcelona, 1935, N° 37.

14. *Historia de la filosofía española*, Vol. I, Madrid 1939, p. 331.

15. *Raimund Lull*, Vol. II, Düsseldorf 1964, p. 19.

16. A ENC IV, 326-7 i *Obres essencials*, I, 510 n. 38.

II

Ramon Llull i els Tàrtars

Començarem amb una mica d'història oriental que té relacions i coincidències curioses amb la vida i obra de Ramon Llull.

L'any 1284 puja al trono de Pèrsia el kan mongol Arghun, iniciant així una nova etapa pro-cristiana de la seva dinastia, continuant la política de son pare, Abaqa (1265-82),^{16a} i sa mare, la filla de l'emperador bizantí Miquel Paleòleg, una política interrompuda durant el regne del seu oncle, Tekuder (1282-4) que afavoria l'element islàmic del país. Amb Arghun torna al poder l'element més autènticament mongol, que afavoreix els budistes i els cristians nestorians. El patriarca nestorià, Mar Yahbhallâhâ, un mongol originari de la província xinesa del Xansi, esdevé un dels personatges principals de la seva cort. Una biografia siríaca contemporània diu que "el seu afecte pel rei Arghun era molt gran, ja que aquest príncep estimava molt els

16a. Era durant el seu regnat que es va entaular relacions amb Europa, concretament amb el Papa Clement IV, Eduard d'Anglaterra i amb Jaume I d'Aragó. Aqueixes relacions començaren l'any 1267 quan el Papa i Jaume I enviaren un tal Jaume Alaric de Perpinyà com ambaixador a la cort de Adharbaijân; va tornar a finals de l'any següent amb "II tartres, honrats homens, mas la I era pus honrat e havia major poder" (*Libre dels feyts*), c. 467). Per ventura amb la idea d'una ajuda mongol, es va organitzar la vuitena croada, si la paraula "organitzar" no és excessiva, donat que es va dur a terme en tres expedicions separades, totes d'una ineficàcia total. La primera era del propi Jaume I (1269), abandonada a causa d'una tempestat; només van arribar a Terra Santa dos fills il·legítims seus, Ferran Sanxis i Pere Ferrandis amb un grup reduït de seguidors. La segona fou la desastrosa expedició de Sant Lluís a Tunis (1270), que va acabar amb la mort del rei. La tercera va ésser una mini-expedició (només devers mil homes) del príncep Eduard d'Anglaterra (1271-2). Aquesta al menys va arribar a Terra Santa i va coordinar els seus moviments amb els mongols, però tots dos amb forces insuficients (aleshores Abaqa tenia greus problemes a les seves fronteres amb Turkestan) per aconseguir res efectiu. A pesar d'això, Abaqa va seguir insistint en la possibilitat d'una aliança contra els Mameluks en una carta (1273) al Papa i Eduard I (ara rei d'Anglaterra), amb una ambaixada enviada (1274) al Papa i al Concili de Lió, i amb altres ambaixades a Itàlia (1276) i a Anglaterra (1277). Per a la història d'aqueixes relacions, vegeu René Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Vol. III, Paris 1936, pp. 647 i ss., i del mateix autor, *L'Empire des steppes*, Paris, 4 ed., 1960, pp. 445 i ss. Pels mongols al Concili de Lió, veure a més, J. Tarré, *Los códices lulianos de la Biblioteca Nacional de Paris*, ATS XIV (1941), pp. 157-8.

cristians i es proposava marxar sobre Síria i Palestina per a apoderar-se'n. Deia emperò: 'Si els reis d'Occident, que són cristians, no m'ajuden, no podré realitzar el meu propòsit.' ^{16b}

Totd'una comença a posar mà a l'obra. En maig de 1285 Arghun envia una famosa carta el papa Honori IV, demanant una aliança militar, un moviment combinat contra els Mamelucs: els Mongols atacarien Síria mentres que els "Francs" atacarien Egipte. Però el moment no podia esser pitjor: era precisament en aquest mes de maig que es va llançar la "croada" francesa contra Catalunya, les conseqüències de la qual havien d'absorbir tota l'atenció diplomàtica i política dels regnes riberecs del mediterrani occidental durant anys. Així que no és d'estranyar que el Papa, que s'havia col·locat a l'epicentre d'aquest moviment sísmic, no fes res en contestació a la carta persa.

Però això no va descoratjar el kan. Dos anys més tard envia una ambaixada a Occident. La duu un personatge important, un mongol nestorià anomenat Rabban Çauma, íntim amic del patriarca. Arriba a Roma a finals de juny, 1287, poc després de la mort d'Honori IV; escaiguda en abril. Rabban Çauma, emperò, es reuneix amb els cardenals aleshores residents a Roma, els explica la situació política i religiosa dels regnes mongols i dels nestorians, i torna fer la mateixa oferta d'aliança, demanant l'ajuda occidental per a reprendre Jerusalem.

Com diu Grousset, el moment era crític. De totes les conquestes de les croades a Terra Santa, només quedava Trípoli, que sucumbiria dos anys més tard (1289), i Acre i Tir, que sucumbirien en quatre (1291). Però l'única resposta dels cardenals era de fer-li al bon prelat sino-mongol una interrogació minuciosa sobre el *Credo* nestorià, a la qual Rabban Çauma a la fi va contestar: "Som vengut d'un país llunyà, no per a discutir qüestions de fe, sinó per a venerar monsenyor el Papa i fer-li conèixer les proposicions del kan. Si els pareix bé deixem aquestes discussions".

Vegent que era inútil perdre més temps a Roma (el conclave per a elegir un successor a Honori IV encara no s'havia reunit), l'ambaixada mongol comença una gira europea. L'agost és a Gènova, pel setembre a Pariz (com diu la crònica siríaca), on Rabban Çauma conversa amb Philippe le Bel i passa un mes visitant els monuments religiosos i sobretot la universitat; l'octubre se'n va a Bordeus en terres de *Casonia* (Gasconya) on visita el rei d'*Alanguitar* (Anglate-

16b. R. Grousset, *Histoire des croisades* (vegeu nota anterior), vol. III, p. 710.

rra), Eduard I. Per tot és rebut amb gran cerimònia, però no consegueix res concret. Totes les forces polítiques estan encara massa involucrades en le qüestió catalano-siciliana (i el rei d'Anglaterra en problemes galesos i escocesos) per a poder oferir ajuda concreta. Descorratjat, Rabban Çauma torna a Gènova el desembre, i a Roma pel febrer de 1288, quan a la fi s'ha elegit el nou papa, Nicolau IV. Enmig d'un gran fervor i emoció, el papa associa l'ambaixador mongol a les festes i cerimònies de Setmana Santa, durant les quals Rabban Cauma celebra missa davant una gran concurrència de gent, i el diumenge de Rams rep comunió del papa mateix. Llavors, amb cartes pontificals datades¹⁷ el 7 d'abril de 1288, Rabban Çauma deixa Italia cap a Pèrsia, on arriba durant l'estiu.

La continuació d'aquesta trista història es pot contar en poques paraules. Arghun envia dues ambaixades més a Europa en 1289 i 1290, amb la mateixa falta de resultats que abans. El 1291 es perd la darrera ciutat cristiana de Terra Santa, Acre, i el mateix any mor Arghun. Després del regnat breu d'un germà seu, puja al kanat en 1295 el seu fill Ghazan, que es converteix a l'Islam.¹⁸ Comencen les persecucions de budistes, nestorians, zoroastrians i jueus. Es la victòria definitiva del partit musulmà, i el toc de queda del món cristià de l'imperi persa i de les esperances d'una aliança efectiva contra els "sarrains".

Tot això ens demostra que les idees de Ramon Llull d'enviar missioners a la terra dels "tartres" i intentar formar aliances amb ells no eren idees forasenyades ni utòpiques.¹⁹ Si eren impràctiques, això e-

17. Per aqueixes cartes sabem que el kan havia manifestat la seva intenció de rebre el baptisme a Jerusalem, quan aqueixa ciutat hagués estat conquistada per ell i els seus aliats europeus. Detall interessant, que hagués pogut influir en l'optimisme missioner de Ramon Llull cara als tàrtars.

18. Llull mateix parla d'aqueixa conversió de *Casanus*, com del seu germà i successor *Carbenda* (Ulja'itu, 1304-1316) a la *Disputatio Raymundi christiani et Hamar saraceni*, MOG IV, 476 Int. vii, 46 i al *Liber de convenientia fidei et intellectus in objecto*, MOG IV, 575 Int. xi, 5, on resumeix bastant correctament la situació dels tres regnes mongols de la dinastia de Gengis Kan. Cf. també el passatge del *Desconhort* corresponent a la n. 51 més abaix i el *Liber de fine*, Palma 1665, 50-8 a Gottron, *Ramon Lull's Kreuzzugsreden*, Berlin i Leipzig, 1912, pp. 71-3, com J. Borrás, *Lo que dice el Bto. R. Lull de los mongoles o tartaros*, BSAL 12 (1909), 7-10.

19. Per a les sugerències de Ramon Llull sobre els "tartres", a més de les obres citades a la nota anterior, vegeu *Blaquerna*, ENC II, 153, 156 i 217; *Meravelles*, ENC IV, 107-8, l' *Epistola* citada a les nn. 33 i 34 més abaix; *Libre de Sancta Maria*, OE I, 1157; i *Liber de acquisitione Terrae Sanctae* editat per Lloprié a CRITERION, vol. III, Barcelona 1927, pp. 276 i 278.

ra degut únicament al món occidental que era massa tancat dins del cercle reduït dels seus problemes polítics per a poder pensar en termes d'una estratègia més global ni per a poder aprofitar l'oferta d'una aliança ben concreta i factible.

Per altra banda, els fets narrats més amunt tenen paral·lels curiosos dins la vida i obra de Ramon Llull que examinarem en els apartats següents.

III

Cronologia del final del cicle de L'ARS DEMONSTRATIVA

La *Vida coetània*, després de passar en silenci onze anys de la seva vida, torna a la palestra contant una visita de Ramon Llull a Roma per a l'establiment de monestirs de llengües orientals. Però, segons la versió llatina,²⁰ "cum ipse ad curiam pervenisset, invenit Papam tunc recenter mortuum, dominum scilicet Honorium papam. Propter quod derelicta curia, direxit versus Parisius gressus suos ad communicandam ibi mundo, quam sibi dederat Deus, Artem. Veniens ergo Raymundus Parisius tempore cancellarii Bertoldi (de Sancto Dionisio),²¹ legit in aula sua *Commentum Artis generalis* de speciali precepto predicti cancellarii, perlectoque Parisius illo *Commento*, ac ibidem viso modo scolarium, ad Monte rediit Pessulanum, ubi de novo legit, et fecit etiam librum unum, vocans eundem *Artem veritatis inventivam*."

Ara bé, aquest relat en dona tres fites cronològiques: 1) la mort d'Honorius IV en abril de 1287,²² 2) l'elecció de Bertaud de Saint-Denis com a canceller de la Universitat de París en desembre de 1288,²³ i 3) la composició de l'*Ars inventiva veritatis* durant el curs de l'any 1290.²⁴ Això ens dóna un espai de gairebé tres anys, i el problema és com distribuir el temps.

20. Editada per de Gaiffier a *Analecta Bollandiana* 48, Bruseles 1930, p 155, pars. 18-19.

21. Paraules afegides de la mà de le Myésier al marge de l'*Electorium*; vegeu J. Tarré, *Los códices lulianos de la Biblioteca Nacional de París*, ATS XIV, 1941, 169, i J.N. Hillgarth, *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France*, Oxford, 1971, 354.

22. Cf. Batllori a OE I, 40 n. 69.

23. Ibid. 41 n. 71.

24. Cf. la meua *Nota suplementària a "Problemes de cronologia lul·liana"*, EL XXI, 1977, 222 i n. 12.

La majoria d'autors pensen que Ramon Llull se'n va anar tot d'una de Roma a París.²⁵ És a dir, a mitjan 1287; una minoria²⁶ han opinat que no va arribar a París fins a les darreries de 1288. Nosaltres voldríem tornar a suggerir la segona possibilitat pel fet de l'escena final del *Liber super Psalmum* "*Quicumque vult*".²⁷

Allà es conta que, després d'una llarga indocctrinació de part de l'ermità Blaquerna, "contigit, dum Tartarus ingrederetur Romanan Curiam, quod Dominus Papa celebraret solennem Missam, et invenit eum celebrantem, et ecclesia erat plena sanctis viris, scilicet praelatis et religiosis." Impressionat per la cerimònia religiosa, es dirigeix al Papa perquè el bategi, cosa que es consuma allà mateix. Llavors el Papa escriu cartes al rei tàrtar, això a instància del nou catòlic, el qual les portarà al seu destinatari.

Per mi, la coincidència de la cerimònia religiosa pública a Roma amb participació del tàrtar, i de les cartes pontificals al rei tàrtar amb els fets narrats més amunt de la visita de Rabban Çauma a Roma per la Setmana Santa de 1288 és massa exacta per esser fortuita. Diferències de detalls - rebent comunió o bateig de mans del Papa - em semblen sense importància, meres llibertats literàries, d'una obra elaborada amb fins apologetics i missioners i no històrics.

Si aquesta hipòtesi es correcta, podriem establir la cronologia següent. Ramon Llull arriba a Roma a la primavera de 1287, on coincideix amb l'ambaixada de Rabban Çauma, tots dos havent arribat poc després de la mort del Papa, Honori IV. A la primavera de l'any següent, Ramon encara és a Roma, on presència les cerimònies a les quals el nou Papa, Nicolau IV, associa l'emissari mongol i pren coneixença de les cartes que el Papa dirigeix al kan de Pèrsia. Inspirat amb tots aquests esdeveniments, que li devien causar una gran impressió, escriu el *Liber super Psalmum* "*Quicumque vult*" durant l'estiu.²⁸

25. Basant-se, més que res, en les paraules "propter quod" del text citat.

26. Denifle i Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, París 1891, n.º 551, p. 24, i O. Keicher, *Raymundus Lullus und seine Stellung zur arabischen Philosophie*, Münster i. W., 1909, p. 25. Pels altres, vegeu H. Riedlinger a ROL V, 115.

27. *De Baptizatione Tartari*, MOG IV, 374-6•Int. v, 28-30.

28. Aquí voldria obrir un breu parentès per a suggerir una possible font del *Liber super Psalmum* "*Quicumque vult*": es tracta de el *El Kuzarí* de Yehudà ha-Leví. Fa anys que Menéndez Pelayo el va suggerir com a possible font del *Libre del gentil*, tesi rebatuda per Millàs Vallicrosa a la seva edició del *Liber praedicationis contra judeos*, Madrid-Barcelona, 1957, 23 ss. Però les similituts entre *El Ku-*

Per la tardor de 1288 es dirigeix a París, on escriu el *Compendium seu Commentum Artis demonstrativae* (Pla 32), que llavors empraria com a base de les seves lectures públiques.²⁹ Aqueixa constatació té certa importància pel fet que explicaria el famós final del *Compendium* on s'excusa pel seu "modus loquendi arabicus".³⁰ Davant un auditori amb el qual segurament va tenir greus problemes de comunicació,³¹ es pot comprendre bé com havia de suplicar els estudiants que "non attendant circa ineptitudinem verborum", sinó solament a lo que volien dir, explicant que la terminologia correlativa, a pesar de que "non est multum apud latinos sermo consuetus", és necessari per a superar la resistència dels infeels.

Altres obres que escriu durant aquest primer viatge a París són: *Disputatio fidelis es infidelis* (Pla 49).

Libre de meravelles (Pla 51), amb sugerències molt interessants sobre relacions missionals i polítiques amb els tàrtars.³²

Epistola ad regem Franciae (Pla 172), *Epistola ad quendam amicum* (Pla 173) i *Epistola ad Universitatem parisiensem* (Pla 171).³³

sari i el *Liber super Psalmum "Quicumque vult"* són bastant més notables, sobretot en l'aspecte formal. Tots dos tracten d'un home de raça turco-mongol que es confronta amb les tres grans religions monoteistes; a tots dos el protagonista parla molt breument amb representants de les altres religions (en *El Kusari* s'hi inclou un filòsof) per a dedicar llavors tota la resta de l'obra (90 % o més) a la religió principal. Es podria suggerir, doncs, que Ramon Llull va prendre la forma de *El Kusari*, la va combinar amb les circumstàncies de la visita de Rabbam Cauma a Roma, i la va modificar segons les seves necessitats apologètiques.

29. Vegeu el *Commentum Artis generalis* mencionat dues vegades al tros de la *Vida coetània*. El canvi de "demonstrativa" en "generalis" no deuria sorprendre en vista de passatges com el del *Liber de fine* (Palma 1665, p. 110) on parla de "Arte Generali, aut compendiosa, sive inventiva, vel demonstrativa, quae idem sonant"; vegeu també la discussió sobre cites d'una "Ars generalis" al final d'aquest article, com també Pasqual, *Vindiciae* I, p. 171.

30. MOG III, 450 Int. vi, 160. Amb aqueixa frase, Llull es refereix al "declinare terminos figurarum dicendo sub conditionibus bonitatis, bonificativum, bonificabile, bonificare, bonificatum," és a dir, a la terminologia correlativa.

31. Vegeu el "viso modo scholarium" de la cita de la *Vida coetània*. Segurament que hi havia un abisme entre l'ensenyança escolàstica d'una banda, i de l'altra la "filosofia de frontera" de Ramon Llull, el mètode de l'Art i el vocabulari correlatiu mencionat a la nota anterior.

32. Veure la nota següent.

33. Per a discussions de les obres escrites durant aquesta primera estada a París, vegeu H. Riedlinger a ROL V, 117. Per a les tres *Epistolae* vegeu Hilgarth, obra citada as la n. 21, p. 50 i n. 12, on exposa la seva relació amb el passatge del *Libre de meravelles* citat a la n. 19 aquí.

En la darrera d'aqueixes tres cartes, torna a parlar dels Tàrtars, i del perill de que es convertesquin a l'islam o al judaisme.³⁴

Llavors a finals de 1289 o principis de 1290, envia al Doge de Venècia el cèlebre Ms.³⁵ que va precedir de l'*Epistola dedicatoria ad duces Venetorum* (Pla 54), i més o menys pel mateix temps deixa París per Montpel·lier, on escriu l'obra que iniciarà una nova etapa de la seva producció, etapa que tractarem a l'apartat següent.³⁶

IV

Cronologia dels principis del cicle

*de L'ARS INVENTIVA VERITATIS*³⁷

i de la TAULA GENERAL

Amb aquesta època de la producció lul·liana abordam el problema de les primeres obres datades per l'autor, problema sobre el qual no hi ha gens d'unanimitat entre els investigadors, que citen una o altra de les quatre obres que encapçalen la llista següent. També s'ha arribat a afirmar (o implicar) que a partir de l'obra triada com a primera en ésser datada, Llull ho fa de manera sistemàtica (i per tant, si una obra no duu data, ha de ser anterior a aqueixa primera). A fi d'aclarir un poc aquesta situació, donarem una llista de les obres anteriors a 1296 datades per l'autor³⁸.

34. E. Martène i E. Durand, *Thesaurus novus anecdotorum*, I, París 1717, col. 1318, La teoria de Platzek (*Ramon Lull*, II, 57*, n. 161) de que la discussió sobre els tàrtars qui és semblant a la del *Liber de convenientia fidei et intellectus i objecto*, (vegeu n. 18 més amunt), i per tant s'haurien de datar les tres cartes al 1309-10, no té sentit. Entre els dos passatges s'ha produït la conversió de Ghazan.

35. Venècia, Biblioteca marciana, VI, 200; vegeu la meua *Nota suplementària*, El XXI, 1977, 221-2 per a la data.

36. Cal remarcar que amb aqueixa cronologia una mica rectificada només deixam un any (finals de 1288 - finals de 1289) per a la primera estada de Ramon Llull a París. Però en vista de les poques obres que pareix haver escrit durant aquesta estada (i ara que hem llevat el *Libre de plasent visió*), i en vista del poc èxit de la seva ensenyança, em sembla lògic que no hagués volgut prolongar la seva visita a la capital francesa.

37. I no L'ARS INVENIENDI VERITATEM, com va consignar l'autor despatat a EL XXI, 1977, 222.

38. Les donarem precedides pel nombre del catàlec de Platzek.

- 58 — *Art amativa* — agost de 1290.³⁹
 65 — *Petitio ad Nicolaum IV* — 1292 a Roma.
 66 — *De modo convertendi infideles* — va junta amb l'anterior, i i per tant ha de dur la mateixa data.⁴⁰
 67 — *Taula general* — setembre de 1293 a Tunis fins al gener de 1294 a Nàpols.⁴¹
 70 — *Affatus* — abril de 1294 a Nàpols.
 71 — *Flors d'amors e Flors d'intel·ligència* — 1294 a Nàpols.
 72 — *Disputatió de cinc savis* — va junta amb l'obra següent.
 73 — *Petitio ad Coelestinum V* — 1294 a Nàpols.
 77 — *Arbre de sciència* — setembre de 1295 al primer d'abril de 1296 a Roma.

Ara dins d'aqueixa llista es poden anar intercalant altres obres segons com es citen unes a altres, o segons les fites històriques que proporcionen.

75 — *Petitio ad Bonifacium VIII*. Aquest Papa fou elegit el 24 de desembre de 1294 a Nàpols i coronat a Roma en gener de 1295, així que l'obra, que té gairebé el mateix contingut que el 73 — *Petitio ad Coelestinum V*, només amb un canvi de destinatari, s'hauria escrit durant l'any 1295.

74 — *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem* i la 72 — *Disputació de cinc savis* es citen mutuament. A més a més, aqueixa *Lectura* cita la 75 — *Petitio ad Bonifacium VIII*,⁴² així que segurament fou començada durant l'any 1294 a Nàpols i acabada l'any següent a Roma.

59 — *Arbre de filosofia desiderat*. Cita "lo .vj.^{en} seyn qui novelament es conegut,"⁴³ així que em sembla que hauria d'ésser con-

39. Vegeu ORL XVII, pp. 388 i XII, i Platzcek, *Ramon Llull II*, p. 22 n. 53. Maldament que aquesta data apareix en una nota llatina al final de Mss. catalans, no veig cap inconvenient per a acceptar-la. Coincideix plenament amb una obra escrita just després del *Ars inventiva veritatis* de principis d'any (vegeu l'article citat a la n. 35 més amunt).

40. Per a la data d'aquestes dues obres la segona de les quals és el famós *Llibre de passatge*; cf. Garcías Palou a EL XVI, 1972, 216 ss.), vegeu l'edició de J. Rambaud-Budot a *Opera Latina III*, Palma, 1954, pp. 98 i 94, i Garcías Palou a EL XV, 1971, pp. 197-209.

41. Dates dels Mss. catalans, que en opinió de Galmés, ORL XVI, p. xii i n. 2, com també de Hilgarth, obra citada a la n. 21, més amunt, p. xxiv n. 11, han de pesar més que els Mss. llatins, que donen de setembre de 1292 al gener de 1293, dates seguides per Platzcek, op. cit., II, 25.

42. MOG V, 673 · Int. v, 315: "Petitio quae obtulimus Domino Papae Coelestino Quinto, qui fuit, et postmodum Domino Papae Bonifacio, qui nunc est."

43. ORL XVII, 421.

temporani o posterior al 70 — *Affatus*. A més a més, és la primera obra que dedica al seu fill des del *Libre d'intenció*, que “l'onc temps ha” que no l'ha vist.⁴⁴ Ara bé, d'un document publicat pel P. Martí de Barcelona,⁴⁵ sabem que durant el curs de l'any 1294 Llull va fer un viatge ràpid des de Nàpols cap a Mallorca i Barcelona, per a tornar llavors a Nàpols. Aquests tres fets encaixen massa bé per a no situar l'obra dins de l'any de 1294.⁴⁶

64 — *Investigatio mixtionum generalium*. Si aqueixa obra inèdita és la mateixa titulada *Liber de mixtione principiorum et regularum* al catàleg de 1311 de le Myésier, com pareix lògic,⁴⁷ llavors es tractaria d'un llibre sobre una de les tècniques emprades en les darreres fases de l'Art.⁴⁸ Ara bé, aqueixa tècnica no apareix a la 67 — *Taula general*, però sí, en canvi, a la 74 — *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem* ⁴⁹cosa que situaria l'obra en qüestió també dins l'any 1294.

68 — *Lectura compendiosa Tabulae generalis*. Cita la 67 — *Taula general* i dedica la segona distinció el *Mixtio principiorum*, així que no pot esser anterior a 1294. Donat que sembla que una *Lectura* només sobre la *Taula general* hauria d'esser posterior a una sobre l'*Ars inventiva veritatis* i la *Taula general*, posarem 1295.

69 — *De levitate et ponderositate elementorum*. Comença “Ad requisitionem medicorum civitatis Neapolitanae...”, així que sembla probable que fos escrit durant “l'any napolità” de Ramon Llull, que, com es veurà de la cronologia que segueix, és 1294.

76 — *Desconhort*. A més de l'argumentació de Galmés, Garcías Palou i Platzeck per la data de 1295,⁵⁰ hi ha, em sembla, un altre

44. ORL XVII, 402 i 414.

45. *Miscellania Lulliana*, 1935, p. 166 - EF XXVIII, 1939, p. 326. Cf. Hillgarth, op. cit., 145.

46. Vegeu també la n. 53 més avall, que semblaria donar un altre argument per a la nostra data.

47. Així pensen J. Avinyó, *Les obres autèntiques del Beat Ramon Llull*, Barcelona, 1935, p. 109 i Hillgarth, op. cit., pp. 344 i 377.

48. Ocupa, per exemple, la Pars VIII, titulada precisament *De mixtione principiorum et regularum*, tant de 142- *Ars Brevis*, com de 146- *Ars generalis ultima*.

49. MOG V, 705 - Int. v, 347. Només apareixerà en la seva forma definitiva, emperò, bastant més tard. Vegeu la nota n. 57 més avall.

50. Galmés, ORL XIX, p. XI, Garcías Palou, *La fecha del “Desconhort” en relación con las visitas del Bto. Ramón Llull a la corte papal*, EL VII (1963), 79-87, Garcías Palou, *Cronología de las cinco primeras estancias del Bto. Ramón Llull en la corte papal: Fecha del “Desconhort”*, EL X (1966), pp. 81-93; Platzeck, *Miscelánea luliana*, VERDAD Y VIDA, XXXI (1973), pp. 400-4. Altres au-

punt que s'ha de tenir en compte. A l'estrofa 63 diu:

E digats sà e là, a rey e a prelat,
que si'l fayt tost no.s pren, que ja és ordenat
per sarraïns, que ls tartres a él sion girat,
e ja n'án convertits una gran quantitat.⁵¹

Pareix una al·lusió clara a la conversió recent (del mateix 1295) del kan Ghazan, descrita al final de l'apartat II.

Tot això ens permet donar una cronologia més exacta dels primers anys del cicle de l'*Ars inventiva veritatis* i de la *Taula general*, és a dir del període de 1290 a principis de 1296.

1290 - - - 55 — *Ars inventiva veritatis*, escrit a Montpel·lier.⁵²

58 — *Ars amativa* — agost.

1290 - 2 — Una sèrie d'obres que per les seves cites i on són citades, sembla que són posteriors a les dues que acabem d'esmentar, i anteriors a la *Taula general*. Són:

tors han preferit la data de 1305, com per exemple J. Tarré, *Los códices lulianos de la Biblioteca nacional de París*, AST, XIV (1941), p. 161 n. 12, i Hillgarth al seu *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*, Oxford, 1971, p. 124 n. 320. Per a una discussió de les dues dates, vegeu M. Batllori, *Certes i dubtes en la biografia de Ramon Llull*, EL IV (1960), pp. 319-320. Més bibliografia encara trobarà el lector al principi del primer article de Garcías Palou, com també a la nota de A. Caimari al T. IV, p. 72 de l'edició de *Blaquerna* a ENC. Però, a més de les ratlles que hem citat aquí, que semblen referir al començament de la conversió dels Tàrtars a l'Íslam, és a dir al 1295, hi ha dos altres fets que pareixen posar aqueixa data fora de dubte. El primer és la data de 1295 (o 1285, que Galmés a ORL XIX, p. XI, ha mostrat ha d'ésser un error per l'altra) dels manuscrits. El segon és el Pròleg de l'*Arbre de sciència*, que em sembla contenir referències claríssimes al poema: hi ha Ramon que "cantava son desconort" (aqueixa paraula, amb la seva variant *desconortat*, apareix cinc vegades al dit Pròleg); un monjo (al poema és un ermità) el troba dins "una bella vall abundosa de moltes fonts e de bells arbres" (al poema, estrofa IV, és un boscatge) on "oí cantar Ramon" (al poema, estrofa I, usa el provençalisme *xantan*); Ramon hi diu que "he treballat .XXX. anys passats (vegeu estrofa XIV del poema), e encara, car mos llibres són poc presats (estrofa XXIII), ans vos dic que molts hòmens me tenen per fat (estrofa XVI)." Ara bé, sabem que l'*Arbre de sciència* fou començat el "dia de sent Miquel" de "l'any... MCCXCV", és a dir el 29 de setembre de 1295, "en la ciutat de Roma", i per tant Ramon Llull hauria compost el *Desconhort* al mateix lloc i probablement dins del mateix mes de setembre.

51. ORL XIX, 250.

52. Per a la data, vegeu l'article citat a la n. 35 més amunt.

- 57 — *Quaestiones per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles*
 60 — *Libre se sancta Maria*
 61 — *Libre de Antichrist*
 62 — *De adventu Messiae*
 63 — *Quaestionibus quas quaesivit quidam frater Minor.*
- 1292 — 65 — *Petitio ad Nicolaum IV*
 66 — *De modo convertendi infideles*, totes dues a Roma
- 1293, pentecosta — crisi psicològica de Gènova, seguida del viatge a Tunis.
- 1293, setembre, a Tunis, fins al gener de 1294 a Nàpols —
 67 — *Taula general*
- 1294 a Nàpols:
 70 — *Affatus* (abril)
 71 — *Flors d'amors e Flors d'intel·ligència*
 72 — *Disputació de cinc savis*
 73 — *Petitio ad Coelestinum V*
 59 — *Arbre de filosofia desiderat*, escrit en connexió amb un viatge ràpid Nàpols-Mallorca-Barcelona-Nàpols⁵³
 64 — *Investigatio mixtionum generalium*
 69 — *De levitate et ponderositate elementorum*
- 1294 - 5, Nàpols- Roma — 74 — *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem*
- 1295 a Roma (i Anagni) — 75 — *Petitio ad Bonifacium VIII*
 68 — *Lectura compendiosa Tabulae generalis*
- 76 — *Desconhort*

53. Val la pena remarcar que quatre de les cinc obres anteriors (només falta, semblà, la petita 73-*Petitio*) es conserven en la seva versió catalana en un sol Ms., Múnic, Bayerische Staatsbibliothek, Ms. 604 Hisp. 60, que Obrador i Galmés (ORL XVII, pp. XX-XXI) dataven de principis del XIV.

. 1295, setembre, fins al primer d'abril de 1296, a Roma —
77 — *Arbre de sciència*

La primera cosa que aqueixa llista ens mostra és que la datació d'obres per part de Ramon Llull, una vegada començada, és més esporàdica que sistemàtica. De 21 obres, 9 són datades.⁵⁴

Segon, podem aclarir un petit misteri de les autocites de Llull. A partir d'una certa època, ell comença a citar una *Ars generalis*, que ha donat peu a especulacions en el sentit de voler concretar a quina obra es referia.⁵⁵ Amb la nostra cronologia un mica rectificada, podem veure que les cites que apareixen per primera vegada a 59 — *ArbFil-Des*, 64 — *InvMixtGen*, 76 — *Desconhort* i 77 — *ArbSci*, comencen en 1294 just després de la 67 — *Taula general*. El fet de que la *Taula* en qüestió és també *general* no constitueix, em sembla, cap coincidència fortuïta. Fa ja tres anys que Ramon ha deixat de basar l'Art en mètodes predominantment analògics que per intentar de trobar un mètode més comprensiu, més capaç d'incloure tot el mon intel·ligible. Amb la 67 — *Taula general*, aquest afany es palesa per primera vegada en el títol d'una obra; arriba al seu punt culminant amb la 142 — *Ars brevis* i la 146 — *Ars generalis ultima*, on a cada pas explica que tal o tal figura, regla, taula, etc. és una cosa completament general. Així que em sembla que la cita d'una *Ars generalis*, encara que es pogués referir a una obra concreta com la 67 — *Taula general*, és més probable que es refereix a l'Art com a sistema general. Aqueixa conjetura es troba reforçada si ens donam compte que en tota la vasta producció lul·liana posterior al 96 — *Quaestiones attrebatenses*, no es troba cap cita d'una obra específica de l'Art; moltes cites d'altres obres lul·lianes, moltíssimes cites d'una *Ars generalis*, però cap d'una obra artística concreta.⁵⁶

Tercer, podem aclarir ara la cronologia de la introducció dels components de l'Art en els seus darrers cicles. Si ens atenem a les di-

54. Clar que amb el temps esdevé més sistemàtic, i a partir de 1298, per exemple, el percentatge d'obres datades és ja altíssim, sense arribar mai, però, a una totalitat tan segura que ens permeti afirmar que tal obra, per no esser data-da, ha d'ésser anterior a tal data.

55. Vegeu, per exemple, Platzeck, *Ramon Llull* II, p. 23 n. 54 i p. 42 n. 110, com també ROL III, 140 n. k.

56. Les cites de la 67-*Taula general* al 120-*Liber de intellectu* i al 123-*Lectura artis* que dona Platzeck em semblen més bé referències a la *Taula* com a instrument de l'Art que a l'obra concreta que la va introduir. Es també interessant en aquesta connexió el passatge del 134-*Liber de fine* citat a la n. 29 més amunt.

visions de la 142 — *Ars brevis* i la 146 — *Ars generalis ultima*, veurem que la introducció de les quatre figures definitives dels darrers cicles de l'Art (amb reducció de les dignitats de la Figura A de 16 a 9, i la reducció dels triangles de la Figura T de 5 a 3), com la introducció de les definicions dels 18 "començaments" (9 de A i 9 de T) es fa a la 55 — *Ars inventiva veritatis*. Amb la 67 — *Taula general* s'introdueix no tan sol la Taula, però també les Regles i Qüestions.⁵⁷ Amb el 77 — *Arbre de sciència* s'introdueixen les Cent Formes.⁵⁸ Amb el 131 — *Liber de praedicatione* de 1304 s'introdueixen en la seva forma definitiva 1) els 9 Subjectes, 2) les 9 Virtuts i els 9 Vicis, 3) l'alfabet on cada lletra representa 6 conceptes, incloent subjectes, virtuts i vicis, i 4) la Mixtio principiorum et regularum.⁵⁹ A les dues obres bessones i culminants de l'esforç "artístic" de Ramon Llull, la 142 — *Ars brevis* i la 146 — *Ars generalis ultima* trobam en la seva forma definitiva 1) l'Evacuació de la Tercera Figura, 2) la Multiplicació de la Quarta Figura,⁶⁰ i 3) l'Aplicació de l'Art, no com a aplicació a altres camps de coneixement, sinó al mecanisme intern de l'Art mateix, o si es vol, d'una part del mecanisme a altra.

Això ens demostra, per altra banda, l'existència de dues èpoques d'intensa activitat "artística" de part de Ramon Llull: una al principi del tercer cicle de l'Art, de 1290-5, i una al principi del tercer cicle de l'Art, de 1290-5, i una al principi del quart, de 1304-8.⁶¹

57. Es curiós que el text de les Regles i Qüestions que apareix a 59- *Arbre FilDes*, que ara hem consignat en una data posterior, és gairebé idèntic al text corresponent de la 67- *Taula general*. També convé apuntar que a la 67- *Taula general* apareix per primera vegada la sistematització dels 9 Subjectes, però aquí només de forma passatgera; la seva consagració definitiva tindrà lloc al 131- *Liber de praedicatione*. Un altre recurs del darrer cicle de l'Art, la Mixtio principiorum et regularum, també s'exposa en forma rudimentària aquest mateix any de 1294 al 64- *InvMixtGen* (vegeu la n. 49 més amunt, i J. Gayà, *La teoria luliana de los correlativos*, Palma, 1979, 93-4), però igualment haurà d'esperar el 131- *Liber de praedicatione* per trobar el seu desenvolupament definitiu.

58. Per una breu història de les Cent Formes, vegeu Platzek, *Raimund Lulls Auffassung von der Logik*, EL II, 1958, p. 29 n. 68, al qual, per ventura, es podria afegir els Nombres 101-200 dels 81- *Proverbis de Ramon* escrits al mateix any del *Arbre de Sciència*.

59. Pels Subjectes, com per la Mixtio principiorum et regularum, vegeu la n. 57. Virtuts i vicis han estat sempre presents en l'obra lul·liana, aquí la novetat és que apareixen en un ordre un poc diferent, i amb dues virtuts i dos vicis més, per a fer 9 cara a la seva incorporació a l'alfabet de l'Art (vegeu els esquemes al meu *Problemes de cronologia lul·liana*, EL XXI, 1977, pp. 40-2).

60.- Totes dues aparegudes en forma embrionària a la 123- *Brevis practica Tabulae generalis* de 1304 (MOG V, 314 i 338 - Int. III, 14 i 38).

61. Vegeu la meua *Nota suplementària...* a EL XXI, 1977, 222-3 per aquests cicles. En mig d'aquestes dues èpoques, practicament no queden més obres de l'Art que la 92- *Ars compendiosa*.